

KASSARI

Nr 5

mai 1999

Õnnitleme EMADEPÄEVA puhul!

EMA

Maarika Elmi

EMA on see,
kes elu sul annab.
EMA on see,
kes mured kõik kannab.
EMA on see,
kes valu sult võtab.
EMA on see,
kes kõikjale jõuab.
EMA on see,
kelle juurde võid minna,
kui mure sind vaevab
ja haige on hing.
EMA on see,
kes rõõmu sest tunneb,
kui hästi sul läheb
ja terve on pere.

Ainuke

Kui palju tähti on taevahelgil
kui palju lehti on pirnipuul
kui palju kastepiisku helgib
kui palju lilli on kevadkuul...
Ainult päike on maailmas ainuke,
ainult **ema** on maailmas ainuke.

Mis toimub Kassaris tänavu suvel.

09. mai	Emadepäeva pidu "Vetsi tallis" kell 10.00 Kassari Pühapäevakooli Emadepäeva pidu seltsimajas
14. mai	Kassari seltsimaja esitlus
15. mai	Kassari laat Kassari mõisas
22. mai	Kassari jook Hiiumaa Muuseumi juurest
04. juuni	Muusikaõhtu "Kolm risti Kassari kohal" I Kassari kabelis
12. juuni	Tuletõrjeühingu 75. aastapäeva tähistamine Kiigeplatsil
19. juuni	Triatlon "Vetsi talli" juures
21. juuni	Tere, suvi! "Vetsi talli" juures
23. juuni	Jaaniturniir võrkpallis Kiigeplatsil
27. juuni	Hiiumaa laulupidu Hiiumaa Muuseumi juures
02. juuli	Muusikaõhtu "Kolm risti Kassari kohal" II Kassari kabelis
03. juuli	Suvekübara show "Vetsi tallis"
07. juuli	Muhu väina regati lõpetamine Orjaku sadamas
08. juuli	Maastikumäng
10. juuli	Kassari õllepidu Kiigeplatsil UNIC moto suvepäevad Kiigeplatsil
25. juuli	Hiiumaa MV rannavõrkpallis Kiigeplatsil
31. juuli	Kassari kiigepidu Kiigeplatsil
27-31. juuli	Eesti Külade III Maapäev
06. august	Muusikaõhtu "Kolm risti Kassari kohal" III Kassari kabelis
07. august	Parunipäev Hiiumaa Muuseumi juures Suur õllepäev "Vetsi tallis"
21. august	Koolikarneval "Vetsi tallis"
28-29. august	Oostepäevad Ristitee talus
18. september	Lepa Anna 105 seltsimajas
21. september	Tere, sügis! "Vetsi tallis"

Tähtsad telefonid

Politsei	36545	Hansapank	36582
Päästeteenistus	36545	Postkontor Käinas	36105
Häirekeskus	112	Veterinaarteenindus	36676
Ambulatoorium	36588		36556
Perearst Ülo Lemberg	36588	Orjaku sadam	97125
Perearst Marje Vann	36583	KLEMET tankla	36257
Hambaarst	36354	Käina Infopunkt	36143
Apteek	36154	<i>R, T 09-18, K, N suletud</i>	

Kassari kabelis jälle kell.

Tiiu Kopli

Tänavu kevadel Ülestõusmispüha hommikul jumalateenistusel kõlas Kassari kabeli tornist kella helin

Viimati löödi Kassari kabelis kella Kassari legendaarse õlle- ja puutöömeistri Kaasiku (Nittim) Priidu matustel 1979. aastal. Komme oli selline, et kui matuserong jõudis kella kivi, hakati kabelis kella lööma. Kella kivi on kalmistule mineva tee vaskul ääres ca 100 meetrit enne kalmistut.

Sama aasta suvel kadusid Kassari kabelist kellad. Neid oli kaks, suur ja väike. Vargust seostati rahvamajas elanud üliõpilasmalevaga, kes kabelis tudengi pulmi pidasid. Kelli otsiti, kuid need jäid leidmata.

EELK Käina kogudus korjas mitu aastat raha Kassari kabelisse uue kella saamiseks. Kassarist koguti 1000 krooni, abistasid ka sõpruskogudused, kuid uue kella ostmiseks rahast ei piisanud. Küll aga remonditi Viljandis Emmaste kiriku vana kell 6000 krooni eest. Sellest rahast kulus ainuüksi elektroodidele 3700 krooni.

Kassari mehed Ilmar Elmi ja Pee-

ter Põllo viisid kella kabeli torni, sobitasid kellale tila ja nõõri, remontisid torni luukisid.

Selgeltnägijad räägivad, et Kassari kabeli kellad pidid Pääsküla eramutes uksekella ülesandeid täitma. Võib loota imele, et kella viijate südametunnistus ärkab ja kellad jõuavad tagasi Kassari kabelisse.

Võib uskuda ka vanasõna, et ülekohus ei seisa kotis ja kellad leitakse. Praegu aga suur tänu EELK Käina kogudusele eesotsas õpetaja Urmas Nageliga.

Tunne oma kodukanti.

Tiiu Kopli

Kassari koduloohuvilised on seadnud sajandi vahetuseks eesmärgiks meie poolt viie aasta jooksul kogutud eluolustikuline pärimus süstematiseerida. Pärimuse kogumise eest veel kord aitäh nii noortele kui ka vanadele.

Tahame luua Kassari koduloolise andmebaasi. See koosneks viiest osast:

I Kodulooline kaart saab olema mõõdus 1:1000. Sellele kanname Kassari saarel asuvad mäed (neid on üle 30), nukad ja poolsaared, saare ümber olevad mere lahed, lõukad ja läheduses olevad laiud ja kared. Kaardile kanname ka kunagised savivõtmise, paemurdmise, tuuleveskite, lub-

ja- ja telliskivipõletuse ahjude ja mõisa hoonete asukohad. Kaardil on ka XX sajandi talude asukohad.

II Kartoteegis on iga kohta kodu-uurimise ankeet, 1938. aasta talundi leht, väljavõtted majapidamisraamatutest ja mälestused.

Kodulooline kaart koos kartoteegiga saab asuma raamatukogus.

III Kalmistu plaan 1:500 valmib kalmistu inventariseerimise tulemusena. Registris oleksid kalmu tähiste kirjeldused, nende materjal, säilivusaste, kujundus ja tekstid.

IV Skeem kultuurilooliselt tähtsate kalmude kohta asuks kalmistu väravas.

V Stend viimases sõjas hukkunud saare elanike nimedega saab olema kabelis.

Kassari Haridusselts on algatanud selle mahuka töö läbiviimiseks projekti maksumusega 56 000 EEK. Kassari Haridusseltsi osaluseks on selles 3600 EEK, Eesti Kultuuriseltside Ühendus eraldas meile 2000 EEK, Käina Vallavalitsus on nõus toetama 6000 krooniga. Ülejäänud summat praegu otsime. Tegijad on meil olemas.

Tänases "Kassarimaas" avaldame Linda Nittimi ja Ada Heilo mälestused. Suur tänu neile! Teistele mälestuste kirjutajatele soovime jõudu ja jaksu.

15. mail Kassari mõisas laat.

Hommikust alates elusat ja elutut kaup pakuvad nii tuntud kui tundmata kauplejad kohapealt ja mere tagant.

Päev läbi loterii, kus iga pilet võib ja peavõiduks õhtusöök kahele trahteris "Vetsi Tall".

Võistlus- ja osavusmängud.

Käsitöönäitus "Meil aiaäärne tänavas..."

Tuulelohede lennutamine.

Laadameenutus

Fotonäitus "Oh kadakaid, oh karjamaid ja Sääretirbil kõndijaid!" Igal külastajal võimalik valida lemmikfoto. Enim hääli kogunud foto omanik saab suure magusa auhinna. .

Kell 12 **teatrietendus** külaseltsilt "MUHV" ja **isetegevuslaste kontsert.**

Kell 14 **fotokonkursi võitjate autasustamine.**

Laadasuppi pakutakse trahteris "Vetsi Tall".

Olete oodatud!

Hiiumaa külade kevadpäevad Kassaris.

14. mail 1999 Kassari Haridusseltsi majas infopäev "Küla uuel aastatuhandel".

kl. 10.00-12.00 Rühmaarutelud:

1. Osalusel põhinev otsustamine. Töökohtade loomine ja maaelu areng.

2. Hiiumaa külade ettepanekud Eesti Külade ja Väikelinnade III Maapäevaks.

kl. 12.00-13.15 Pajasupi söömine paargus

kl. 13.15-13.30 Tervitus külalistele.

kl. 13.30-13.45 Ülevaade Hiiumaa külaseltsidest.

kl. 13.45-15.00 Seltsimaja esitlus

kl 15.00 Fondide esindajate sõnavõttud

Vaba vestlus. Teelaud.

Fotonäitus "Oh kadakaid, oh karjamaid ja Sääretirbil kõndijaid!"

käsitöönäitus "Meil aiaäärne tänavas..."

Lastevanemate küsitluse tulemustest.

Aimi Säremat

Käina Gümnaasiumi direktress

Käina Gümnaasium osaleb projektis Eesti Kooli Kvaliteedikool. Projekti raames korraldatud küsitluse eesmärgiks on uurida lastevanemate rahulolu kooliga, hinnanguid ja ootusi erinevate kooliprobleemide kohta.

Oleme tänulikud kõigile vanematele, kes olid nõus meiega kaasa mõtlema ja oma arvamust avaldama. Küsitluse tulemustest räägime pikemalt **lastevanemate üldkoosolekul 25. mail**. Siinkohal teeme vaid esialgse lühikokkuvõtte.

Küsimustele vastas 158 lapsevanemat. Küsitlus oli anonüümne ja koosnes kahest osast. Esimeses osas tuli kümnepallisüsteemis hinnata kooli materiaalsed baasi, kaadrit, koolikorraldust, huvitegevust, kodu ja kooli vahelisi suhteid. Kokku oli küsimusi 36. Kõik peale ühe said hinde üle keskmise.

Kõige enam ollakse rahul koolitoidu madala hinna (8,9), sportimisvõimaluste (7,8), kooli ümbruse (7,8), kooli juhtkonna tegevuse (7,7) ja transpordikorraldusega (7,6). Paremini peaks olema korraldatud kutsesuunitlustöö (4,5- madalaim keskmine hinne), enam tuleks arvestada õpilaste soovide ja ettepanekutega (5,3), kooli mööbel peaks olema kaasaegsem (5,3), rohkem tuleks avaldada infot koolis toimuva kohta (5,8).

Teises osas ootasime arvamusi selle kohta, mis on meie koolis head, mis halba, mida võiks muuta. Soove ja ettepanekuid töö paremaks korraldamiseks oli palju. Arvamused olid asjatundlikud ja heatahtlikud. Kõige enam rõõmustas, et meie õpetajate tööd hinnatakse, et kool on populaarne, et on olemas oma kooli tunne.

Püüame tehtud ettepanekuid oma töös arvestada ja ootame ka edaspidi lastevanemate aktiivset kaasaraadkimist koolielu korraldamisel

Sellel talvel seltsimajas.

Aivar Lorits

Sellel talvel oli seltsimajas üsna palju lahti. Küll õpiti keelt ja küll kooti kangast ja tehti remonti ja mine tea mis kõik veel.

Aga see kangakudumine oli ikka huvitav küll. Naised muudkui tulid kokku ja kukkusid kangast kuduma ja seda kohe kolmedel telgedel. Öeldakse küll, et anna mitme naise peale üks asi ja kohe on karvakatkumine ja verevalamine ilma telekatagi toas, aga Kassari naised on ilmselt teisest puust. Said teised üsna hästi omavahel läbi. Muudkui kudusid ja kudusid. Mu oma naine käis ka ja peale teda veel Merike ja Heli ja Leonoora ja ei tea kes veel, igatahes neid oli palju. Kangad tulid ikka üks ilusam kui teine. Mehed tohtisid ka pealt vaadata ja tegelikult oli ikka hea ka, et mehed kaasa ei teinud, sest teljed olid vanad ja meeste karuste käte vahel oleks kergesti kolmedest telgedest kuued saanud, aga kas need kõik kuus ka töökorras oleksid olnud, pole teada. Aga kangad olid ilusad. Ikka üks triibuline ja teine ruuduline, isegi karvaseid oli. Ma Leonoora käest küsisin, et mis vaip see sihuke on ja see lahke inimene ütles et rüü. Ma mõtlesin küll, et meesterahvas oleks selle vaiba küll teistmoodi valmis teinud, aga ma mängisin viisakat inimest ja ei öelnud midagi. Meesterahvas oleks nimelt lambal pinna tükki täiega maha võtnud, nahale patsid peale teinud ja iga patsi ise värvi värvunud. Vaeva oleks vähem olnud kindlasti.

Aga see selleks. Üle kalidori tulid jälle inglise keele huvilised kokku, ikka need kõige lol-

limad ennem ja targad takka järele. Mina olin ka kõige lollim, aga enam ei ole, sest nüüd saan juba päris mitmest sõnast ilma sõnaraamatutagi aru. Aga põnev keel on küll. Ja on ikka täpselt küll, et ütle karu, kirjuta jänes ja tähendab jahimeest. Huvitav, kuidas nad ise sellest aru saavad? Õpetaja ütles küll, et hakka lausega julgelt pihta, pobise niisama ja ütle lõpp valjusti välja, küll nad aru saavad, aga kuri kahtlus jäi siiski naha vahele. Et ei tea, kas nad on ikka sihukesed selgeltnäijad nagu neist räägitakse. Pealtnäha ikka samasugused inimesed kui

teisedki, silmad ja kõrvad ka sama suured kui meilgi.... Aga võib-olla on neil rohkem kujutlusvõimet? Ei tea, aga huvitav keel on küll. Ja täitsa isemoodi. Võta näiteks sõna Chinese. Need inglase hääldavad seda tšainiiz. Prooviks nüüd vene keelega võrrelda, siis saaks tšai ja niz. Sõnaraamatust saab vasted, et tee ja alla. Tee alla? Hm... Aga õpetaja ütles, et see tähendab hoopis hiina oma ja kui hiina oma, siis mina ei hakka torkima, tehku alla või peale kuidas aga endile meeldib.

Aga tegelikult oli tore. Õpetajaks oli Maris, Kassari inimesed teavad teda küll. Ma perekonnanime ei kirjuta, et mine tea, saavad veel võõradki teada, kui hea õpetaja meil oli, löövad üle ja kust me sügisel omale uue õpetaja saame! Õpihimulisi oli ka parasjagu. Niiet huvitav oli ja põnev oli. Kes osa võttis, teab seda isegi ja kes ilma jäi, see las tunneb kadedust.

Koristuspäev.

2. mai 1999 oli see ajalooline päev, mil haridusseltslased otsustasid seltsimaja ümber ja sees taas pisut möllata. Kuulutati otsustav sõda sodile ja mustusele. Naised muudkui nühkisid ja nühkisid, mehed urisid saega ja tegid puid... Mänsi Albert arvas, et sest muidu kraapimisest ei aita midagi ja pani osale prahile tule otsa. Otsustasin tema eeskuju järgida ja peagi oli seltsimaja ümber tervelt neli lõket. Suitsu oli nagu udu Londonis. Tassisime mittevajaliku varanduse pööningule ja ruumid hakkasid suisa läbi paistma. Lõpuks sõime sibulapirukat (väga maitsev oli), jõime kamba peale ära pudeli veini ja panime vanale sohvale tule otsa. Päris sisukas päev oli!

Mälestused.

Heilo Ada

Oli 25. märtsi hommik aastal 1949. Oli pehme talveilm, õösel oli sadanud lobjakut – keegi meist ei aimanud, milline kohutav hädaoht oli varitsemas.

Ja siis see juhtuski – elasime emaga tookord tädi juures, kuna isa oli 1944. aastal arreteeritud ja tädi mees Steinberg Johannes 1941. aastal maha lastud (jääb mulje nagu oleks tegemist kurjategijate suguvõsaga), siis hoidsid õed Elisabeth Nittim ja Marie Steinberg kokku, Elisabethil olid lapsed, kes tahtsid koolis käia ja Mariel talu, mida oli vaja pidada. Nii me seal siis töötasime, oli koolivaheaeg. Õppisin Kärkla Keskkooli kümnendas klassis.

Kell 13.00 päeval sõitis õue veomasin, kastis üsna palju inimesi. Ema ja tädi olid niidis võsa raiumas, mina õmblesin kodus midagi. Läksin "külalistele" vastu. Arvasin

Ada Nittim 1949. a. enne müüditamist.

tõemeeli, et keegi on külla sõitnud. Kostis hüüd "stoi" ja auto kastist hüppasid alla sõjaväelased. Mul kamandati käed üles ja püssimehed viisid mind tuppa. Seal karjus julgeoleku ohvitser püstoliga vehkides, kus on ülejäänud pereliikmed, mäletan kuidas läksin näost lumivalgeks (istusin peegli lähedal) ja käed hakkasid kummaliselt värisema.

Küüditajad olid veel kaks Tallinna meest, kaks kohalikku ja üks Käina mees. Peale selle ohvitser ja mitu sõdurit, sõdurid piirasid maja ümber, neid jagus 4-5 meetri peale mees.

Seejärgi tulid ema ja tädi hobustega, emale karati muidugi kohe kallale, et tahtsite kõrvalle hoida. Kõige agaram oli Käina mees – ema läks väljakäiku ja Käina mees püssiga kaasa, nagu oleks võimalik läbi seina põgeneda. Ohvitser luges meile ette käskkirja, mille järgi kuulusime väljasaatmisele NSV Liidu kaugematesse piirkondadesse – kuhu täpselt ei öeldud – kui natsionalisti perekond ja seda eluaegselt. Aega anti kaks tundi ja kaasa võis võtta 10 kilogrammi.

Auto sõitis järgmistesse peredesse, maha jäid Tallinna mees ja paar püssimeest. Tallinna mees poetas mulle pihku kirjakese, kus ta palus, et ärgu ma jumala eest arvaku et tema tahab siin olla, teda on sunnitud (ka nendel oli moraal), palus mind oma kohe, kui pärale jõuan, kirjutada – andis aadressi – et tema toob mu sealt tagasi. Kartsin, et ta mõtleb selle tagasi toomise all abiellumist – selliseid juhtumeid oli – niru väljanägemisega mees oli, ei mina pole talle kirjutanud.

Kassarist korjati veel auto peale Meeta Ansvelt, kelle ema oli just äsja surnud, aga oli nimikirjas, ohvitser oli röökinud mis hirmus, et kus ema end varjab. Meeta vastas, et varjab surnuaial mulla all, minge kaevake välja. Meeta eksis Siberis tuisus ja külmus surnuks. Siis veel Tamm Priidu ja Marta, kes end varjasid Priidu arreteerimise eest. Nende kolm last Ennu, Malle ja kuueaastane Helgi korjati sugulaste juurest kokku, täpne informatsioon oli antud, kus keegi asub. Võib arvata mida tundsid sugulased, kes olid laste eest nende vanemate ees (kes ise metsas redutasid) mingil määral vastutavad – ja mida tundsid vanemad ise? Peale selle viidi veel Tamm Priidu ema Tamm Tiiu ja vigane õde Tamm Liisa – mõlemad surid Siberis. Siis veel Anna Kask, kes elas peale abikaasa arreteerimist üksinda. Ja veel Türide pere, ema Helene Türi ja lapsed Salme, Edvin ja Ada. Salme töötas Tallinnas, aga Kassari siidel oli vist julgeolekuga väga hea koostöö. Kõigi, kes kodunt ära, aadressid olid täpselt teada, kõik korjati kokku. Hiljem Siberis kuulsin teistelt, et kelle lapsed olid linnas koolis või tööl, jäid maha, sest nende aadresse ei teatud.

Ja veel Leivat Marie oma tüdretütre laste Eda ja Laasiga. Selle perekonna saatuse oli eriti traagiline – peremees Steinberg Jaan mõrvati 1941. aastal, perenaine Elisabeth Steinberg ar-

reteeriti kui kulak, kes ei jõudnud maksu tasuda. Kulakuks tehti ta sellepärast, et perekonnas elas Peeter Nõel, kel oma perekonda ei olnud – kasutad võõrast tööjõudu! Kүүditamisele kuulus kulaklik perekond. Kodust ei saadud neid rohkem kätte kui invaliidistunud Leivat Marie, keda tõsteti laeva kui vagunisse ja kaks eelkooliealist last. Perepoeg Voldemar Steinberg viidi ära Haapsalust, kus ta õppis.

Nägin neid laevas, vanake nuttis, et mida ma teen nende väikestega, ma ei saa ju õieti käia. Väikesed aga istusid kõrvuti, heledate lokkidega, ilusad nagu taevainglid ega aimanudki, mis neid ees ootab.

Selle asjade pakkimise kahe tunni jooksul ei kartnud meile tulla mu onupoeg Elmar Risti (14 a) kes tõi külast suitsuliha ja leiba teele kaasa. Naabri noormees Meinhard Elmi andis mulle raha, olen olnud talle eluaeg tänulik, see väike summa kulus mulle nii ära.

Ja siis algas sõit tundmatusse. Korjasime peale Türide pere ja Kask Anna, Esiküla poolt inimesed viidi teise autoga, Kassari koolimaja juures oli väike peatus. Seal tuli mu kooliõde Elna Norgan auto juurde ja nuttis. Mäletan, et lohutaja olin hoopis mina, et ära nuta, küll ma saan hakkama.

Sõit läks Lehtma sadamasse, seal ootasid meid ees mu õde Aino ja vend Hermann. Vend töötas siis Agapäel kooliõpetajana ja õde Kärldas rahanduses. Me nii lootsime, et neid ei leita. Järgmisena laaditi meid sõjaväekaatrile, mis viis meid edasi reidil seisvale laevale. Kaatril juhtus selline asi, et meid saadeti kõik alla, aga pakid pidime jätma tekile. Hiljem laevale minnes nägime, et kõik toiduained ja paremad riided olid kadunud, asjad kõik laiali puistatud. Mäletan, et seal oli üks Käina perekond, ilmselt olid nad kõik kerge vaimupuudega (mille eest küll selliseid kүүditati)? Neid oli 3-4 naist, üks mees ja kahenädalane beebi. See beebi ema nuttis ahastusega, Jumal, mu uus kleit on läinud! Ilmselt oli momendil see tema jaoks kõige tähtsam. Räägiti, et hiljem surid rongis see kahenädalane beebi ja 85.- aastane vanaema.

Tuli leppida olukorraga, mul oli seljakotis üks leib ja paar kilo võid, hoidsin seda kui hingeõnnistust ja need olid ka ainsad toiduained meie kahenädalasel reisil, kui poleks suuremates jaamades suppi ja leiba antud, oleksime vist küll nälga surnud. Nii et leidub alatuid inimesi, kes on võimelised õnnetu inimesi veel õnnetumaks tegema.

See oli mu elu esimene laevareis, sünge küll, aga ikkagi esimene ja minu jaoks huvitav. Kärldla tüdrukud laulsid tekil "Kaugel, kaugel, kus on mu kodu". Siis aga tõusis tugev tuul, lapsed nutsid, enamus oksendas, avastasin, et ma ilmselt ei põe merehaigust, pole ka kunagi hiljem kogenud. Räägiti, et seda "laevareisi" olevat juhtinud Olga Lauristin, mina teda näinud ei ole.

Paldiskis maha laadimisel läksime meie perekond kui kõik täiskasvanud inimesed koos oma väheste pakkidega maale. Aga kellel olid sülelapsed ja väga vanad inimesed (näiteks üht pimedat talutati ja teist toodi kandraamiga – on ikka vaenlased), nende kraami tõsteti välja kraanaga. Pakid pudenesid sadamakaile laiali, inimesed otsisid oma asju meelega. Mul on millegipärast mällu sõõbinud üksik katkine saabas kai äärel, ilmselt oli paariline uppunud. Vahest jäävad suurte sündmuste puhul meelde sellised armetud pisiasjad.

Asjad kokku seotud, laaditi kõik vagunisse, kes suutis omal jalal ronida, keda tuli tõsta. Ega selles seltskonnas ei olnud kuigi palju töiskasvanud mehi, need olid kas Rootsi põgenenud või arreteeritud. Aga nagu Piibelgi ütleb, et vanemate patud nuheldakse laste kätte, nõukogud olid küll ateistid, kuid seda seadust nad järgisid. Öeldakse, et see olevat maailma ajaloos esmakordne juhtum, kus inimesi karistati ette, et kui hakkavad kolhoosi korda takistama tulevikus, oleks jõudnud ju karistada siis kui takistavad.

Paldiskis seisime kolm päeva. Räägiti, et oodatakse saarlasi, neid oli palju metsa jooksnud ja nüüd tuli teistel oodata, kuni nad kinni nabitakse. Süüa tuli seal oma toitu (käiku läks meie ainus leib ja võiraasuke) ja üks kord päevas lubati välja "asjale" (muidugi oli meil vagunis ka selleks otstarbeks ämber).

Mäletan, et kui esimest korda välja lasti, lage mere rand pisikeste kadakatega, ümberringi püs-

simehed ka noored mehed, ei leidnud kohta kuhu kükitada. Olukorra päästis meie vagunist üks keskealine mees, kes kutsus, et tule siia minu selja taha, no ütle kust sa saad veel parema võimaluse venelasele perset näidata kui praegu. Ja nii tegingi.

Lõpuks olime jälle rongis ja sõit läks lahti, peagi jäi Eestimaa selja taha – hiljem Siberis rääkis üks noormees, et piiri ületamisel olid tema ja veel kaks koolipoissi kangutanud vagunist laua lahti ja üritanud põgeneda, teised poisid olid õnnelikult kadunud, aga tema sai kuuli jalga (rong muidugi peatati), kukkus maha, korjati üles, jalg seoti kinni ja sõida aga edasi, kaks sõpra aga elasid hiljem Eestimaal nagu poleks midagi olnudki.

Meie vagunis oli 51 inimest – kahel pool narid, kus magasid lapsed ja vanad, nooremad keskel kompsudel või muidu põrandal. Vaguni nurgas oli väike auk põrandas, piirasime selle tekiga ja seal sai oma vajadusi rahuldada, välja enam ei lastud, kui see häda juhtus öösel tulema, siis oli ikka tegu, et pimedas sinna koperdada. Vagunil oli kaks väikest akent üleval ja seal oli pidev väljavaatajate järjekord. Keskel kahe poolega uksed, nagu ikka loomavagunitel, mis käisid raudlatiga kinni. Tänaeni on mees see raudlati kolksatus kui vagun väljastpoolt suleti.

Keset vagunit oli pisike raudahi, kus lastele teed tehti. Kütet ei mingitsugust – nii sõitsime külma Venemaa talve. Igal hommikul hõigati vaguni ukselt nimesid, kontrollimaks, kas kõik on alles. Mäletan, et meie vagunis oli mees nimega Rüütelmann, venelased ei saanud seda nime kuidagi välja öelda, küll väanasid nii ja teisiti. Mees aga pomises omaette, et küll mul on neid nimesid ka olnud, aga nii hullu varem mitte “Krokotilli munn”. Ta oli väga tore mees, aitas meil kõigil lõbusa huumoriga olukorrast üle olla.

Meil võeti Paldiskis ära kõik saed ja kirved, lubati kohale jõudes tagasi anda, ei antud. Ema hoidis väikest käsisaagi riidekompsus, ei andnud ära, kui vajalik see meile hiljem oli.

Suuremates jaamades anti suppi, leiba ja vett – valiti paar-kolm nooremast inimest, enamasti naised, kes läksid seda ämbritega tooma – mind ei valitud kordagi. Tagasi tulles tõid need alati uudiseid – et saarlased peavad kõrvalvagunis poolelijäänud pulmi, pidi olema õlu ja puha ja et pruut tulnud vabatahtlikult kaasa – et kusagil vagunis oli naine läinud hulluks ja poonud end voki külge, et Tamme pere vanaema ja tita surnud ära, raamiga kantud vagunist välja jne. Ei taha lugejat pikalt tüüdata, sõit läks ikka ida poole, läbi Uurali, nägime jaamades linna nimesid, Sverdlovsk, Tjumen, Perm, siis üle Obi jõe, läbi Omski ja olimegi kohal Novosibirski oblastis Tatarski linnas. Rong viidi haruteele ja vagunitesse tulid rajooni tegelased, kolhooside esimehed, sovhooside direktorid. Läks lahti (väga orjaturu moodi) kauplemiseks, et mina tahan nii ja nii palju, et seda perekonda ma ei taha, vähe töölisi, liiga palju lapsi. Meie vagunist kümme perekonda viidi Minini külla, viis perekonda Smirnovkasse. Meie sattusime Mininasse “Karl Marxi” nimelisse kolhoosi.

Enne ärasõitu laaditi meid kõiki maha ja viidi Tatarski linna teatrisse, mitte etendusele muidugi, need, kes sellesse rajooni jäid, osa vaguneid sõitis edasi. Mäletan, et olles kaks nädalat sõitnud, külmunud, nälginud, pesemata, siis oli selline tunne, et kui praegu kamandataks seina äärde mahalaskmisele, siis ega sest vist eriti midagi ei olegi. Nii tuimaks ja ükskõikseks oskasid nad inimesed teha.

Meile tuli järgi veomasin ja ülejäänud viiele perekonnale härjarakendid. Rõõmustasime, et see on kindlasti parem koht kuhu autoga viiakse, hiljem selgus, et auto oli linnast laenatud ja härgadel sõitjad olid linnale lähemal ja hoopis neil oli parem koht.

Kui Minina külla jõudsim, siis jäi küll armetu mulje, lage stepp üksikute savionnidega – oli umbes paarkümmend hurtsikut. Tundsim muret kus me elama hakkame. Seal elasid ja olid elanud Leningradi oblastist sõja ajal evakueerunud inimesed, nii et ärasõitnute majad olid tühjad, paigutati nii kaks-kolm perekonda majasse (majas oli ainult üks tuba ja köök). Meid pandi veel ärasõitmata perekonda. Seal elas enne meid eite-taati oma pojaga, korteris oli kolhoosi esimees, kes oli mujalt pärit, ja üks puussepp, kes oli palgatud kolhoosi ehitajaks linnast. Magasime nii, köögis eite-taati ahjul, noormees ja puussepp laudsil. Tagatoas ema ühel

laudkoikul ja kolhoosi esimees teisel, meie kolmekesi põrandal. Väljas oli juba tunda kevadet, soe tuba oli. Oli 9. aprill 1949. Õhtul ennem magama heitmist ütles ema, küll on tore, võib magama heita, kartmata küüditamist.

Esimeseks töökohaks sai mulle traktoril haakija. Enne kündi tuli aga sahk ära remontida, ilmselt ma seda eriti hästi ei osanud - koolilaps ikkagi - ja sain seoses võhiklikkusega oma esimese sõimuvalingu (üks "mat" teise otsa). Traktorid olid traktorijaama omad ja sõimajaks brigadir Valter Piil, kohalik siga mees oli - tuleb välja, et eestlased on alati kõige valmimad maaslamajat lööma - ükskõik kus maanurgas nad elavad. Seevastu venelased olid väga südamlikud inimesed. Mäletan, kuidas eideke, kelle juures olime korteris, mul pead silitas, oh sa kullake, armsake, vaeseke - mul oli selg haige saha remondist ja ta silmades olid ehtsad kaastunde pisarad.

Lõpuks said selg ja sahk terveks ja sõitsime põllule. Künti sööti, sõja ajal olid põllud jäänud harimata, sõtta läksid nii hobused kui ka traktorid. Nüüd algas ülesehitusperiood, sõjahaa-vade likvideerimine. Meie brigaadis tehti seda ühe lintraktoriga "Nati" ja ratastraktoriga "Universal". "Nati" kündis kahes vahetuses - ööl ja päeval, traktoristid olid vene mehed, haakijad eesti tüdrukud - mina ja Nora Kaptein. "Universalil" oli traktoristiks üks vene tüdruk,

*Isaema vanimad tütar, Hino, naine, Li, poeg Herman, tütar Ada.
Meie perekond Siberis 1955. a., emma Elisabeth Witten*

kes oli oma ametis täielik võhik, enamus aega oli see traktor tal katki ja ta istus seal jupihun-niku otsas, määrdunud ja õnnetu. Lõpuks tuldi MTJ-st ja remonditi traktor ära, et Nastja saaks jälle uuesti lõhkuda. Hiljem pandi sellele traktorile üks tatarlane, noor poiss, aga traktor hak-kas tööle.

Peagi saime töö selgeks - peale kündi kuulus meie töökohustuste hulka ka saha korrashoid, mutrite pingutamine ja terade vahetamine ja traktoristi abistamine traktori remontimisel, see seisis peamiselt tööriistade kätte andmises ja mutrite keeramises. Suve poole usaldasid trakto-

ristid meile ka traktorirooli, õõvahetuses, kui keegi ei näinud, eks nad käisid päeval kodus heina tegemas ja õösel oli siis hea põllupeenrale magama heita. Mäletan, et juhtus kord selline asi, et põllu teises otsas (põllud olid 2-3 kilomeetrit pikad) suri mul traktori mootor välja, aga "Natit" tuli ju käivitada eest suurest vändast, mida ma ei jaksanud ringi ajada, tirisin siis vända üles ja ronisin jalgupidi otsa, et alla saada, nii, mitu korda ring täis saanud, käivituski sindrinahk viimaks. Kõle oleks olnud kui oleksin pidanud 2-3 kilomeetrit minema traktoristi appi kutsuma – edasi-tagasi käies oleks olnud hommik käes ja töö tegemata. Õõbisime traktori vagnis. Valvurist vanataat küttis raudahju ja küpsetas sellel pisikesi pöidlaotsasuuruseid kartuleid, kostitas meidki – küll olid head. Taat oli üldiselt väga metsiku väljanägemisega vana – must ja karvane. Nora kord rääkis, et tema ärganud õösel üles, ta magas ülemisel naril, hirmus kuumus, arvanud, et on juba põrgus ja vanakurat lisab aga puid tulle. Vaatamata välimusele oli ta üks sõbralik ja abivalmis vanataat.

Söögiga oli kehvasti, kolm korda päevas supp – kas herne või kaeratangu, ilma lihata. Võib arvata – kaeratangud ja vesi – see venis nagu ila. Harva sai sinna juurde killu leiba. Oh millist puudust tundsi kartulist! Piim, liha, munad, või olid kaugel minevikus – unistustes. Seoses kehva toidu ja kliima muutusega tulid ka haigused, paisid jalgadel, malaaria, noortel naistel jäi ära menstruatsioon. Minul malaariat ei olnud, selle vastu anti profülaktika mõttes mingeid kollaseid tablette, need olid nii mõrud, et neid tuli peegli ees lahtisse suhu visata, et kohe alla läheks, muidu jäi päevaks suhu mõru maik, ei aidanud vee joomine ega söömine. Kes selle protseduuriga hakkama ei saanud, see sai malaaria.

Viljakoristuse ajal sain "ametikõrgendust", viljakaalujaks. Vilja tuli kaaluda vaid üks punkritäis, ülejäänud punkreid lugeda. Kaalumine käis kastiga väikesel kaalul. Peale selle pidi katuse all, kus vilja vastu võeti, veel seda kühveldama, et ei läheks tuliseks ja abistama tuulamisel. Viljakuiivateid ei olnud, seal katuse all ta kuivas, seni kuni tulid autod linnast ja vili veeti riigile. Kolhoosile jäi vaid seeme ja pisike osa normipäevale. 1949. aastal oli see esimene kord kui seda anti, sõja ajal ja peale selle ei saanud kolhoosnik grammigi vilja. Räägiti, et üks kolhoosi esimees ignoreeris seda korda ja andis oma tööliste natuke vilja ja ta pandi selle eest vangi.

Viljakaaluja amet kuulus MTJ koosseisu ja sinna tuli teha komb. päevikud ja aruanded. Sügisel sain – koristuse lõpul – selle eest MTJ-st koti nisuvilja. Sellele tuli 20 kilomeetrit eemal asuvasse MTJ-i järgi sõita. Mäletan, et selle kätte saamiseks oli vaja joosta siia-sinna ja mitu allkirja anda ja lõpuks läks pimedaks, ma ei saanudki sel päeval tagasi sõita. Paigutati mind siis kuhugi venelaste juurde õõbima, seal valmistasid nende pere noored just klubisse tantsima minema, kutsusid mind ka kaasa. See klubi kujutas endast suurt vene õigeusu kirikut, mis oli klubiks ringi kohandatud (kirikut neil ju vaja ei läinud, kuigi venelased olid väga usklikud, ka ebausklikud, lugesid palveid ja löid risti ette). Tantsisime seal hommikuni ja magamisest ei tulnud midagi välja. Olen pattu teinud – kirikus tantsinud. Kui vili sai koristatud, siis rändasime brigaadidest külla tagasi. Kaugem brigaad asus külast 10 kilomeetri kaugusel. Venelased kutsusid neid "taborigeks". Talvel talitasin noorloomi, lambaid, kord tuli ka hobuseid hooldada. Oli külm Siberi talv ja mul oli õnnestunud juba mitu "ninanahka" vahetada. Meil kraadi ei olnud, aga Türi Edvinil oli kodust kaasas elavhõbeda kraad, mis näitas vaid -30°, see istus tal talve läbi "pesas", vahest harva käis Edvin meil uudist rääkimas, et kraad tulnud "pesast" välja. Kolhoosi kontoris oli raadio ja sealt kuuldud ilmateadete põhjal võis seal temperatuur vahest ületada isegi -50°.

Tihti saadeti meid – tüdrukuid – nii vene kui eesti – metsast ehituspalka vedama. Suurt metsa kui niisugust seal ei olnud, oli ainult väikesed metsatukad stepis, puudeks ainult kask ja haab. Haavapuud kasutati ehitusmaterjalina. Palgid olid küllaltki pikad ja et härgadega ei saanud puude vahel keerata, siis tulid need metsast välja tassida tüdrukute õblukestel õlgadel. Väga raske oli, teinekord pidid pingutama nii et veremaik suus, aga mul oli ikka see selg vi-

lets, pidin tihti jääma kolmeks päevaks voodisse. Oh kui palju sain hurjutamist, et šaboteerin kolhoosi korda, mis see siis olgu, noor inimene ja selg haige.

Aga kevad tuli omal ajal, juba teine Siberis, metsa all olid veel hanged ja lumest lagedatel kohtadel kasvas juba rohi ja hakkasid õitsema kirevad stepililled. Seal läks nii kiiresti soojaks. Tuli jälle valmistuda traktoribrigaadi sõitmiseks – seekord arvestaja – tankijana. Tuli traktoritele petrooli tankida (ämbriga), tehtud tööd üle mõõta ja vastav kirjatöö teha. Iga kümne päeva kohta pidin traktorijaama aruande viima. See oli üsna huvitav töö, traktoreid ja ka rahvast oli brigaadis veidi rohkem, söök oli veidi parem – leiba sai – noored laulsid (venelased on väga laulev rahvas ja kui ilusad on vanad vene rahvalaulud – ilusad ja kurvad). Kuid peagi lõppes “hea elu” ja sügise saabudes pidin asuma väga raskele ja vastutusrikkale tööpostile. Nimelt lüpsja ametisse.

Olid toimumas suured muudatused, kolhooside ühinemised, meiega liideti veel kaks kolhoosi ja Mininast sai kolhoosi keskus. Ja et siin oli juba lautasid ehitatud, siis siia aeti lüpsikarja kokku, lüpsjad aga ei saanud kodust ära tulla, mis muud kui paneme aga eesti tüdrukud lüpsma. Vastutasuks sai see küla meilt jälle lambad – mustad rasvasaba lambad. Üldiselt ma lehma lüpsa oskasin, aga suurt karja mitte, 15-18 looma tuli kolm korda päevas käsitsi lüpsata, oi kuidas käed valutasi (ja valutavad siiamaani). Nii vähe aega jäi õhtuse ja hommikuse lüpsi vahele ja seda ka ei saanud magada, tuli “surnud” käsi elustada. Paha lugu oli see, et oma brigaadis olemise aja jooksul tuli oma “kaeratangu supp” ja leivatükk kinni maksta, kuna me aga palka ei saanud, siis võlg kolhoosile aina kasvas. Olin 1952. aastal kolhoosile võlgu 1500.– rubla, see oli astroloogiline summa, seda ei olnud millegagi kinni maksta. Rääkisime ikka, et kui me peaks siit ka vabaks saama (Josif oli juba surnud ja jutud käisid), siis kuidas me saame end kolhoosist vabaks osta? Küllap aga aitas “isakese” surm ja juhtus nii, et 1953. aastal saime kolhoosist nii palju raha palka, et õnnestus enamus võlga tasuda. Enda kätte ei olnud ma nelja aasta jooksul saanud ühtegi kopikat. Nali oli see, et tuli veel võtta riigilaenu obligatsioon, kõik pandi võla arvele. Tuli välja, et riik oli veel vaesem kui meie, pidime kolhoosist laenama, et laenata riigile. Kerkib küsimus, et kuidas me siiski päris ilma rahata elasime, vahest sai vilja üle oma vajaduse, seda võis raudtee töölistele (elasime ühe kilomeetri kaugusel Ida-Siberi raudteest) maha müüa, samuti õmblesime ja kudusime neile. Nendel oli raha, sest nad käisid riigi tööl. Kolhoosnik oli see palgata ori – ka venelased, kui nad olid kolhoosnikud, neil polnud passi ja kui nad julgesid kolhoosist lahkuda, siis püüti nad kinni ja toodi kindlasti tagasi. Kui noormees läks kolhoosist sõjaväkke, siis kolme aasta möödudes “anti” ta kenasti tagasi, ei mingit linna või mujale tööle minemist. Tuleb välja, et ütlusel “Venemaa on üks suur vangla” on tõepõhi all.

Alates 1953. aastast olukord kolhoosis muutus, ei avanenud küll vangla ukсед, aga elamistingimused muutusid inimlikumaks. Töötasin ikka lüpsjana – kokku viis aastat – kuni kojusõiduni. Väga raske töö oli, eriti talvel, kui tuli kilomeetri kaugusele lehmi ajada järvele jooma. Jäässe raiuti augud, kust vesi välja voolas renni ja lehmad tunglesid libedal jääl tõugeldes ja kukkudes jooma. Suure pakasega külmusid neil nidad, koorus nahk ja ummistusid piimakanalid, lüpsmine oli lausa piin. Veel hullem, kui eriti külmade ilmadega tuli tassida vett 100 meetri kauguselt kaevust. Seda pidi tegema hirmus ettevaatlikult, kui loksus viltidele või märjaks said kindad, oli karta varvaste või sõrmede ära külmumist. Külmumine on ohtlik asi, sest külmumise momendil sa seda üldse ei tunne, valu ilmneb alles ülessulamisel.

Oli ka ilusamaid hetki, oli juba nii palju raha, et võis minna kinno (rändkino käis kord nädalas), olid kolhoosi peod – kevadkülvil lõpp, viljakoristuse lõpp, oktoobripühad, klubis – kui ka tänaval – võis tantsida nõrkemiseni. Üksikud mehed tulid sõjast tagasi – enamus naisi olid lesed – aga noorukitest kasvasid mehed ja minuealisi kosilasi oli kui palju. Külas peeti jälle pulmi, sõideti troikadega ümber küla ja sündisid lapsed. Mu vend ja õde abiellusid, minul sündis 1955. aastal tütar – tema isa läks sõjaväkke.

Muigama paneb, kui praegu räägitakse, et ei saa lapsi sünnitada, pole raha, pole pampersi mähkmeid. Meil oli ainult nii palju uuest riidest õmmeldud mähkmeid, et sai beebi haiglast koju tuua, hiljem kasutasime selleks pruugitud linade ja särkide tükke, ei olnud seal mingit "pepu hõõrdumist". Huvitav oli see, kui vähe seal oli haigusi, sa võisid olla üdini läbi külmunud, aga nohu või kõha sul ei tulnud, sama kehtis ka laste kohta. Dekreetpuhkust kui sellist seal ei tunnistanud. Töötasin raseduse lõpuni lüpsjana, õhtuti valutas selg ja paistetasi jalad. Peale sünnitust olin paar nädalat kodus, siis pidin minema vasikatalitajaks – ema hoidis titte ja käis taga farmi juures, et saaksin teda rinnaga toita. Vasikad olid väiksed ja nende joogi-ämbrid ei olnud veel väga rasked, püüdsin, nii palju kui sain, raskuste tõstmist vältida. Sügise poole hakkasin jälle lüpsjaks, nii vähe jäi aega väikesele tütrekesele. Suvel töötasime lüpsikordade vahel (kolmekordne lüps) kolhoosi ehitusel, telliskivide vabrikus (kui nii võib öelda paari ahju ja kuurialuse kohta), samuti heina käsitsi saadu panemisel jne. Oh seda käevalu, nii päeval kui ööl! Üldiselt inimene karastub raske tööga, aga käed ei karastu, nemad muudkui valutavad.

Isa meile enam ei kirjutanud (ta tohtis kirjutada kaks kirja aastas, ühe meile ja teise kodumaale) ja arvata oli, et teda enam ei olegi. Õde hakkas ajama asja, et saada isa surmatunnistus. Peale aasta kestnud kirjavahetust ta selle saigi ja saatnud selle ENSV Ülemnõukogusse, saime sealt vabastuskirja, mille alusel Julgeolek tagastas passid – need olid aegunud – anti uued. See oli juunis 1956. aastal, aga et meil oli teha palju reisi ettevalmistusi, siis koju sõitma hakkasime alles 30. septembril. Selle aja jooksul olime muretsenud kaks lehma, kaks siga, kanad, need tulid kõik maha müüa, et sada kojusõidu raha, siia toodi tasuta, aga koju pidi sõitma omal kulul. Lehmad saime müüa tervikuna, aga sead pidime tapma ja turul liha müüma. Käisime vennaga Tatarski turul liha müümas, kuna ühe päevaga ei jõudnud kahte siga maha müüa, siis vend jäi linna ööbima, aga mina sõitsin koju. Mul oli vaja kolhoosi lehmagrupp lüpsata. Õhtul ja hommikul. Need lehmad lüpsin ma veel ärasõidu eelõhtul ja tänaseni ma ei tea, kes pandi mind asendama.

Linna sõiduks anti ikka kõige "tulisemad" takud, et mitte kolhoosile häbi teha linna vahel mõne kronuga. Tolle täku nimi oli "Kartaljok", kellega me linna sõitsime ja ta kartis autot. Kojusõidul (vend jäi linna) tuli meile vastu autobuss, hobune kargas nagu küünal püsti, mina kõhuli korvis hoidmaks kahe käega ohje (sõiduvankritel olid seal pajuviitstest punutud korvid). Tänapäeval on silme ees bussiaaknast väljavaatavad kohkunud inimnädod. Ja kui see hobune siis bussist mööda sai ja need esimesed jalad ka maha pani, siis vähemalt viis kilomeetrit jutti lasi ta ülejala. Tee kulges rööbiti raudteega, mäletan, et vastu sõitis rong sõdurpoistega, kes hüüdsid: "Hei, tüdruk, kuhu ruttad?"

Enne ärasõitu tegime veel vägeva peo, sinnajäävatele eestlastele ja venelastest kolhoosi juhtkonnale. Tänu sellele saime sõiduks Tatarski jaama kasutada kolhoosi sõiduautot.

30. septembril 1956 hommikul läkski sõiduks, saatmas oli meid terve küla, ei puudunud ka pisarad. Ema ja mina vennanaise ning lastega sõitsime sõiduautoga, vend koos pakkidega veomasinal. Enamus eestlasi jäi maha, nemad vabanesid alles 1957. aastal. Lehitati ja saadeti kodumaale terviseid. Enne kui juba rongis istusime ei osanud nagu rõõmu tundagi, liiga palju oli askeldamist. Kui aga kõik askeldamised olid läbi ja sõit läks kodu poole, siis mõtlesin filosoofiliselt, et kui mind ei oleks 1949. aastal ära viidud, siis ei oleks ma tundnud seda ülevat õnnetunnet mis nüüd. Kõik siin elus on suhteline.

See oli mul ka esimene tõeline rongisõit, magamisvagunis ja suurepärase väljavaadetega. Üks päev oli Moskvas peatus, ootasime Tallinna rongi. Nooremad käisid ka linna vaatamas, mina istusin lastega jaamas, kus sõin ka oma elu esimese jäätise. Õhtuks Tallinna rong saabus ja algas kojusõidu viimane etapp. Valjuhääldajad rongis laulsid juba eesti keeles – laulis Georg Ots. Järgmisel päeval, õhtu poole jõudsime Balti jaama.

Järgmised kolm päeva viibisime sugulaste pool, ootasime oma pakke ja oli vaja Hiiumaale sõiduks dokumente vormistada. Huvitav, et meid Hiiumaale lubati, paljud ei saanud seda luba. Vend ja õde oma perelega jäid Tallinna, mina tütrega ja ema sõitime Hiiumaale.

Hiiumaal Putkaste lennuväljale oli meile vastu sõitnud autoga Ralf Pao (see oli meie vana armsa tädi korraldus). Õige koju jõudmise tunne algas alles peale Laisna silla ületamist, mõtlesin, et siit ei vii mind enam keegi ära ega ole tänaseni viidudki.

Oli lõppenud minu elu kõige raskem periood, kas see on mingil määral muutnud ka mu iseloomu? Võib-olla niipalju – toimetulek igasuguse vähegi jõukohase tööga, suutmatust kellegi juuresolekul üksinda süüa ja täielik ükskõiksus oma välimuse suhtes (meil polnud traktori brigaadis isegi mitte peeglit. Küsisime üksteiselt, kas nina on must?). Lõpetan – sellised meenutused, 50 aasta tagused – on üsna rasked.

Lisan veel ühe juhtumi teel Lehtmasse. Nimetatud teel peatas küüditamise auto üks mees, kes ütles, et tema on juba palju maad jalgsi maha käinud, palus end peale võtta. Võetigi. Tema perekond, naine, lapsed olid ära viidud juba hommikul, ta ise olnud metsa vedamas. Koju saabudes leidis eest tühja, juba rüüstatud maja, läks laenas naabripereest pätsi leiba, tõstis kompsu õlale ja hakkas Lehtma poole astuma, inimesed juhatasid, kuhu poole küüditamise autod olid sõitnud. See mees oli Juhan Palade.

Teine lugu oli mu õemehe Leonhard Karisega. Tema oli saksa sõjaväes, langes vangi, viibis aastaid Venemaa vangilaagrites. Lõpuks vabanenuna sõitis koju, pole enam kodu, ema ja õde küüditatud, isa Vorkuta vangilaagris. Pikemalt mõtlemata laenas sõpradelt raha ja sõitis Siberisse. Äsja vangilaagrite põrgust pääsenuna sõitis ta tagasi, et aidata ema. Kuidas ma sain sõitmata jätta, ema oli ju hädas. Seal ta minu õega tutvus ja nad abiellusid.

Ei kujuta hästi ette kaasaegset meest astumas jalgsi Lehtma poole, julma teadmatusse, sest seal on naine ja lapsed, kes vajavad abi. Või ühest vanglast vabanenuna, sõitmas vabatahtlikult järgmisse, sest ema on hädas. Selliseid juhtumeid oli mitmeid. See näitab, kui suur oli tol ajal meeste ustavus oma perekonnale, naisele, lastele, emale. See ei tuleks praegu, kus lahutuste % on nii kõrge, kõne allagi.

On kadumas vastutus oma perekonna eest. Igaüks peab ise toime tulema ja tihtipeale on perekonna pea hoopis naine ja mehelt pole isegi materiaalses mõttes abi loota. Minevikust eeskuju võtta – see on soovitus meestele.

Mõtisklus sõnast

Merike Niimann

Sõna on võim ja

sõna on sõim...

Sõna on heitlus ja

sõna on võitlus...

Sõna on hüüe ja

sõna on püüe...

Sõna on tugev ja sõna on väeti

sõna on laps, kes üksinda jäeti...

Sõna on valu, mis poetab end hinge,

sõna on maru, mis lämmatab pingeid...

Sõna on kaduv,

tuhmuv ja anuv...

Sõna on lootus ja sõna on võit,

sõna on karmim kui Siberi-sõit...

mai 1987

Mälestused

Linda Nittim

Nittim Linda, elukoht Tallinnas, Adamsoni tn 32-7, sündinud 1906. a Kassari külas Laasi talus, vallaline. Kodus elasin kuni 18. eluaastani, siis läksin Tallinna tööle, kodune perekond jäi tallu edasi. Minu isa esimesest abielust oli 1 õde (nn poolõde) Tiit, sündinud 1888, ja 3 venda: Gustav, sündinud 1893, Priidu, 1895 ja Jüri, 1898. Isa esimene naine Liisu suri 1900. aastal sünnitamise tagajärjel koos lapsega, kuna sel ajal Kassaris ega Käinas ei olnud arste ega ämmaemandat.

Minu isa oli 42. aastane kui ma sündisin. Isa suri 1944, elas 80 aastani. Oli põline talumees, talu vanematelt päritud. Võõrast tööjõudu ei olnud, talutöö tehti oma perega. Talul oli 5 hektarit põldu, heinamaad olid 15 kilomeetrit eemal Kassari soos, kus oli laus vesi üle luupeksi.

Isa teisest abielust oli kuus last: Anton 1902, Peeter 1903, Andrus 1904, mina 1906, Villem 1907, Gustav 1912. Vanem vend Gustav oli meremees ja uppus.

Isa oli aktiivne ja selle aja kohta arenenud talumees. Oli 3 korda 3 aastat Käina vallavanem ja kolm aastat Käina valla kohtunik. Meil oli tellitud mitu selleaegset ajalehte, põllumajanduskirjandust nagu "Põllumees" jt., ostis teaduslikke raamatuid, igasuguseid looma- ja karjakasvatustikke raamatuid. Tervishoiust oli Kreutzwaldi "Kodu Tohter" ja Hellati "Terviseõpetus", poistele mitu aastakäiku käis "Meie Mats".

Igal pühapäeva õhtul käisid naabrimehed ja kõik Uiduküla mehed meil koos, kus arutati poliitilisi ja teisi päevasündmusi. Meie, lapsed, kuulasime huviga pealt.

Isa oli ka puusepp, ehitas teistele maju, regesid ja vankreid, paenutas reejalaseid ja loogapuid, põletas lupja müügiks ning tegi igasugu teisi töid, kappe, toole, laudu ja surmajuhtumiste korral tegi puusärke. Isa oli veendunud ateist, nii ei olnud meie majas usutalitusi ega vaimulikke kombeid.

Ema oli 36 kui mina sündisin, tema oli samuti talulaps, vanemate kodust. Kaks aastat oli linnas nn "õmbluskoolis", kus õppis nii palju, et õmbles omale ja perele pesu ning väiksematele ka püksid ja kuued. Ema suri 83. eluaastal.

Lapsehoidjat ega koduabilist ei ole kunagi olnud, suuremad hoidsid väiksemaid, vähemalt kolmeaastaselt pidi iga mees ennast riide panema, oma "aseme ära tegema". Õhtuti laulsid poisid magama minnes: "Püksid, minge maha, ma teid enam ei taha" ja hommikul: "Püksid, tulge jalga, ma teid enam ei põlga". Suure talutoa jaotas pooleks "soesein", tagumises otsas seinaga oli vanemate magamisruumi, mille ette oli tõmmatud eesriie, kardin. Selle järel oli minu voodi ja sealt algas köök, ilma ukse ja vaheseinata. Köök oli suur, kus oli pikk söögilaud, mis andis lahti tõmmata kui oli suuremate tööde nagu masina rehed, kartulivõtjaid, kus olid abiks naabrid ja vabatahtlikud, naabritele tuli nende vajaduste ajal töid tagasi teha ja vabatahtlikkudele maksti toiduainetega ning käisid iga laupäeva õhtul saunas ja sõid kruubipudru, mida keedeti igal laupäeval.

Pesu pesti igal kesknädalal, oli nn pesupäev. Tädi, ema õde, oli pesu pesemisel abiks ja ka mina pesin pesu ja abistasin kodustel töödel, nii kaua kuni läksin ära. Päeval ei tukastanud ega puhunud keegi. Tööd jätkus kõigile kogu päevaks. Tööpäevadel tegid süüa lapsed, pühapäevadel ema. Sõime köögis, kus oli suur pliit, köeti puudega.

Isa nõudis, et söögiajad oleksid täpsel kellaajal, hommiku kell 8, lõuna kell 2 ja õhtul kell 8. Meie, lapsed, sõime ka vaheajal. Peamiseks toiduks olid nn "terved tuhlid" ja soolasilk, liha oli õige harva, suurte pühade ajal või kui tulid külla mõned "suuremad" külalised, siis ootasime, kuni nad olid sõõnud, oli vahest ka suitsuliha või muud üle jäänud. Ema tegi leiba, igal nädalal tehti 6-7 suurt 2-3 kilost leiba, leiva söömisel lastel keeldu ei olnud, sõime alati söögi vaheajadel leiba (võid ei olnud), külm kartuleid, silku. Kartuleid kasteti silgu sool-

veesse, rüübati rõõska piima peale.

Isa oli absoluut karsklane, majas ei olnud mingit alkoholi, ei õlut (ei tehtud kunagi) ega muud. Mahlu siis ei tehtud, aga moosi ema keetis küll, pohli vahetati Tubala naistega, vahetati vilja vastu. Meil oli suur õunaaed, õunu, ploome, sõstraid ja tikreid oli palju. Peres oli kaks hobust, kolm lehma, kümmekond lammast, kaks siga, üks müüdi, et raha saada ja teine söödi ise. Liha sai peamiselt suurte pühade ajal, isa jagas igale tüki, kõigile võrdselt. Ka kanu oli kümmekond, mune müüdi, et raha saada, mõnikord, nagu Lihavõtte pühade ajal keedeti ka rohkem mune, igale ühele 2-4 tükki. Jahimeest ega kalameest meil ei olnud. Söögi ajal võisid lapsed kui vanad kõik rääkida, aga hullata ja rumalusi rääkida ei lubatud.

Tol ajal, kui mina laps olin, ei söödud maal kahvlitega ega olnud ka taldrikuid. Igaüks sõi niipalju kui tahtis ja lahkus kui oli söönud. Suur supikauss pandi keset lauda ja igal olid väikesed kausid, igaüks tõstis endale paraja jao väiksesse kaussi, supile võis igaüks ka koort peale panna. Peamine toit oli ikka koorega kartul, väike vereva, need olid väga head kartulid, juure anti soolasilke ja silgusoolvett. Kurke soolati sügisel suur tünnitais ja neid söödi talve läbi, eks sealt saadi mineraalaineid.

Esimesed kingad tehti neile, kes läksid kooli, teised käisid talve läbi paljajalu õues kui toas, kõha ja haigusi juhtus väga harva. Ükskord Andrus (6a) hakkas kõhima, teised ütlesid, et käis ema kingadega laudas, sellepärast kõhib. Haigestumisi tuli väga harva, siis pandi külm märg käterätik pea peale ja poiss oli terve jälle.

Meie peres riidu ega tülisid ei olnud, vanemad omavahel ja lastega ei olnud pahandusi. Emaga oli minul ja ka teiste lastega läbisaamine hea. Ta oli hingeliselt õrn ja intelligentne, kehaliselt ei karistanud ühtegi last, meie, lapsed, austasime oma vanemaid väga.

Laua koristamine, nõude pesemine oli laste töö, mis omavahel oli rangelt jagatud. Üks koristas nõud, teine pesi, kolmas kuivatas, üks pühkis laua aluse, igale jagus võrdselt koduseid töid.

Sauna köeti igal laupäeval, siis käisid ka kõik vabadikud, kes käisid päeviti mõnikord põllutöödel abiks, nagu masinarehed, kartulivõtt ja panemine, neile tasuti toiduainetega ja said aasta läbi prii sauna koos laupäevaõhtuse kruubipudru ja võipiimaga. Mingeid sünnipäevi ei peetud kunagi, ei olnud kellelgi meeleksi, millal kellegi sünnipäev oli. Mingeid kingitusi ei tehtud kunagi, ei pühade ajal ega muudel tähtpäevadel. Vanemad lastega ei mänginud kunagi, neil polnud selleks ka aega. Ma ei mäleta ühtegi juhtumit, et isa oleks kunagi ühe lapse süle võtnud või teda toitnud, ta oli range, kui vahest poisid toas hakkasid mürama, vaatas isa kord üle prillide ja kohe oli kõik "kuss".

Raamatuid oli meil võrdlemisi palju. Kui ta tuli Käinast, oli tal ikka mõni uus raamat. Kooliharidust oli isal kolm aastat ja emal kaks aastat vallakooli. Olid endid iseõppimise teel harinud. Kuna isa oli üheksa aastat vallavanem, siis oli ta muidugi poliitikast huvitatud. Ta oli pahempoolsete vaadetega ja püüdis neid ka teistele külameestele selgitada, nähes selleaegset talurahva viletsust. Kui aga Venemaalt saadeti siia karistussalgad, pääses Hiiumaa seetõttu, et sel ajal oli Hiiumaa ja Haapsalu vahel olukord, et ei sõitnud laevad ega saanud hobustega üle, jaanuaris 1906. Veebruaris kuulutati manifest ja anti kõigile armu.

Talurahval oli läbi aasta nii palju tööd, et mingit läbikäimist ega külastusi ei olnud. Sporti sel ajal ei tuntud, ega spordihuvilisi ka meie peres ei olnud. Mängisime omaealiste naabrilastega põllumäel ja oma õues. Mängukaarte polnud kellegil. Noorte organisatsiooni polnud olemas. Erilisi perekonnasõpru minu vanematel ei olnud, isa oli alati kodus ja emal oli kaks noorepõlve sõbrannat, kes mõnikord pühapäeva pealelõunal käisid meil või ema käis nende juures "juttu ajamas". Mingeid gruppe ei olnud. Kui ema oli haige, olin mina linnas, päeval tööl, töö oli väga pingeline ja õhtul käisin õhtukeskkoolis, koju tulla ei saanud, teda abistasid ta pojad ja "minijad".

Kooli läksin 8 aastasel, naabri poissi õpetati lugema (ta oli 10 a) ja mina tema selja taga vaatasin pealt ning õppisin lugemise selgeks, vallakooli pidi minema 10. aastasel. Kuna mul oli lugemine selge, ise tahtsin kooli minna ja läksingi. Siis algas I ilmasõda, meesõpetaja

mobiliseeriti ja õpetajaks tuli üks õige noor tüdruk, nii ei olnud koolis mingeid muid jutuajamisi väljaspool kooli. Kuna minu algkooli õppeaeg oli sõjaaeg, õpetajad ikka noored kesk-kooli õpilased, igal aastal uus, siis ei olnud mingeid gruppe. Esimesed kolm aastat oli tsaariaeg, õppeaineid peale usuõpetuse ja eesti keele olid kõik vene keeles. Kuna vene keelt ei osanud ka õpetajad ise, siis keelt selgeks ei õppinud. Paar aastat olin niisama kodus, siis asutati Kassari Käinavalla kõrgem algkool, selle lõpetamise järel läksin linna, sain vabrikusse tööle ja astusin õhtukeskkooli "Tallinna Kolledž", selle lõpetamise järel astusin Tartu Ülikooli. Kuna töökohti oli tol ajal väga raske saada ja töölt ei lubatud seminaride ja eksamite ajal puududa, jäi ülikool pooleli. Kuna kodust abi ei olnud, tuli töö kõrvalt õppida. Olin tekstiilivabrikus, vahetustega töö, õhtuses vahetuses koolis käia ei saanud, tuli kõvasti pingutada, et kooli eksamitega toime tulla. Palk oli väike, igal aastal kärbiti hindeid, oli tükitöö. Kui pingutasid ja püüdsid rohkem teha, kärbiti kohe palka maha. Teenisin umbes 50 krooni kuus, olin sel ajal ikka kaasüüriline mõne perekonna kõrval, oli ainult voodikoht, selle eest maksin 15-20 krooni kuus. Koju raha anda ei saanud, sügiseti saadeti kartuleid ja mõnda aia-saadusi. Liha ega mõnda paremat pala osta ei saanud. Hea oli, et kodus sõin põhiliselt kartuleid, olin ka linnas kartuli ja soolvee peal, aga tervis oli hea, haige kunagi ei olnud. Hiljem sain Keila Ühispanka kassapidaja kohta, seal oli palk 60 krooni ja tööpäev ainult kuus tundi, sain ka omaette väikese katusekambri, kuid siis algas teine ilmasõda, töökoormus kerkis mitmekordseks ja palk oli jälle väike. Tööandjad ei külastanud kunagi töölisi ega abistanud neid. Tööandjate ja kaastöölistega oli mul väga hea läbisaamine, taheti mitu korda panna eesrindlaste hulka autahvlile, aga ma ei tahtnud, fotograafide eest jooksin ära, kiituse kirju ikka anti. Püüdsin muidugi oma tööd korralikult ja hästi teha. Tuli teha ka palju ületunde, pühapäevaks tassisin tööd koju. Töötasin 15 aastat Keila kooperatiivis raamatupidajana, see oli venelaste ajal. Laupäeva õhtul aeti kauplustesse maarajoonidesse inventuuri tegema.

Kui sain 55, jäin pensionile, olin puruväsinud vaimsest tööst, tüdinud ega tahtnud enam pidevat raamatupidaja kohta, kuid oma kaks kuud tegin ära, nõudmine oli suvel puhkuseandjana, peale kahe kuu vormistati "köögitööliseks", "kaevupuurijaks", "kanguriks" jne. Siis "krabas" Harju Sotsosakond mind ühiskondlikuks inspektoriks, see oli ilma tasuta. Töötasin seal 20 aastat mitte täiskohaga, siiski pea iga päev, kuna palka nad maksta ei saanud, anti paar korda aastas 100 rubla toetust. Seal olid väga toredad ja head inimesed, tahtsin neid aidata. Ka kooperatiivi vanad head tuttavad kasutasid mind oma "abitöödega" ära, kuni 80. eluaastani, töid mulle töö koju ja viisid ära.

Olen olnud terve, ühtegi arstimist mul peale joodipudeli pole olnud enne kui nüüd 4-5 viimast aastat tekkisid ka korvalol ja validool. Pole elu jooksul kordagi haige olnud, ei ole arsti juures käinud ega arst minu juures. Ükski organ ei ole valutanud peale "mootori", mis viimastel aastatel on hakanud "logisema" ja jalad, need ei taha kuidagi sõna kuulata.

Nii peangi pensionäri põlve, suvel kodukohas maal ja talvel vennatütre juures linnas.

Kassaris, juulikuul 1998.

Fotovõistluse nimekonkursile saabus 14 pealkirja. Võitis "Oh kadakaid, oh karjamaid ja Säätirbil kõndijaid!" Esitaja Aina Kase Leluseljalt, kes sai auhinnaks suure šokolaadi.

Toimetanud ja kujundanud Kassari Haridusselts.

Pildistanud: Aidar Kääramees, Merike Niimann.

Väljaandmist toetanud: Eesti Regionaalarengu Sihtasutuse külaliikumise toetamise programm.